

KÖNYVSZEMLE

Gondolatok egy könyv apropóján

Orbán Balázs: *Huszárvágás. A konnektivitás magyar stratégiája*. Budapest: MCC PESS, 2023, 288 p.

„Csak az lát valamennyire a jövőbe, aki a múltat jól ismeri, a jelenben jól gondolkodik”

(II. János Pál)

Világmagyarázó elvek

Orbán Balázs kiváló, nagyívű összefoglaló szintézise újabb gondolatokat indukált bennem. A világpolitika alakulása különösen aktuálissá teszik a könyv jövőbelátó, távlatos szemléletét. Számomra nagyon kellemes feladat olyan művet ismertetni, amely szinte egy újabb tanulmány megírására ösztönzi a recenzenst.

A mű tudományos jelentősége

A XXI. század integrált hálózati alapú társadalmi, gazdasági történéseinek elemzése elképzelhetetlen multi- és interdiszciplináris gondolkodás nélkül. A tudományterületek hálózatos egymáshoz kapcsolódása különleges áttekintő képességet, hálózati kutatási, oktatási kompetenciákat követel meg a kutatóktól, a középiskolai, valamint felsőoktatásban tevékenykedő szakemberektől. A társadalomtudományok, így a történelem, politológia, közgazdaságtan tanítása napjainkban a modern oktatási rendszerek egyik alapkérdése. A szigorúan vett szakmai viták mellett a közvélemény is gyakran foglalkozott és foglalkozik a tantárgyak tanításának problematikájával. Maga a szűkebb szakma – a tudomány és a felsőoktatás szakemberei – sem tudták mindig megvédeni a társadalomtudományi tantárgyak rangját, becsületét. Itt nem valami sajátos magyar jelenségről van szó, hiszen például Nagy-Britanniában az 1960-as évektől újra meg újra felmerült a társadalomtudományok oktatásának válsága. Más esetben a tudományterület kereteinek szűkítését, valamint integrált új keretben való tanításának gondolatát vetették fel.

Nyugat-Európa több országában a nemzeti történelem oktatásának „légiesítése” ma is sajátos jelenség, teret adva a globalizáció negatív hatásainak. Nem új jelenségről van szó, a valamikori vasfüggöny mögött berendezkedő kemény- és puha diktatúrák oktatáspolitikai eszköztárában is gyakran szerepelt ez a szándék.

A Kádár-korszak zártságából a rendszerváltással átléptünk a globalitás világtérben és időben sokdimenziójú hálózati világába. A társadalom- és gazdaságpolitikai változások új feladatok elé állították az oktatást. A középiskolák, valamint a felsőoktatási in-

tézmények szigorúan zárt, atomizált tantárgyi struktúráinak és működési mechanizmusainak átalakítása, a komplex hálózati modulok beépítése a hasznos, naprakész ismeretek átadásának folyamatába biztosíthatják, hogy a szaktanári, oktatói, kutatói autonómiát felhasználva, a középiskolák, egyetemek sikeresen felkészítsék diákjait, hallgatóikat az új világ hálózati kihívásaira, a modern hálózatok által támasztott társadalmi követelményekre. Hosszú időn át a történelem tantárgyi keretei tették lehetővé többféle tudományos diszciplína – közgazdaságtan, szociológia, filozófia, statisztika – hálózati szintetizálását. A tudományos szakkönyvek tartalmának változásai is jelezték a modern tudományterületek által közvetített hálózati gondolkodást és gondolkodtatást magában foglaló új multi- és interdiszciplináris határterületi tudományos paradigmarendszer alkalmazkodó képességét. A kissé kritikai élű gondolatokkal csak arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy még mindig a tradicionális társadalomtudományi szemlélet vezeti többnyire a tanárokat, oktatókat és kutatókat a közép- és felsőoktatásban. Hiányzik a nagyobb egységekben való láttatás szándéka. Sem időben, sem térben nem törtük át a történelmi horizontot szűkítő, még mindig Európa-centrikus szemlélet határait. A hatalmas politikai, gazdasági hálózatok által uralt globalizálódás nem a XX. század végén kezdődött, hanem a kapitalizmus megjelenésével, hiszen a tőke gyarapodását éppen az országhatárok átlépése, a kontinensek összekapcsolása jelentette. Az megint más kérdés, hogy ennek a folyamatnak milyen fázisai vannak, s az országok, a nemzetek „kis” történelmei hogyan kapcsolódnak a nagy egészbe. Ma már erről a nagy egésztől beszélünk és gondolkodunk, legalábbis a szaktudományok szintjein, de ez a tanítás, oktatás hétköznapi gyakorlatában eddig nem igazán jelent meg. Hiányzik az a világos komplex ismeretelméleti hálózati áttekintés, szintézis, amely segítené a szaktanárokat, egyetemi oktatókat, kutatókat abban, hogy tanítványaiknak iránytűt adjanak az eligazodáshoz. Sajnos kevés társadalomtudományi szakkönyv foglalkozik a modern hálózati integrációk kérdéseivel. Ezt azért kell hangsúlyozni, mert a szaktanárt is ráébreszti a perspektivikusabb, a hálózati struktúrák működési mechanizmusait bemutató, előtérbe helyező gondolkodás és tanítás szükségességére. A multi- és interdiszciplináris gondolkodásmód fejlesztése, az absztrakciós és szintetizáló képességek és készségek kialakítása, valamint a tér- és idődimenzió tudatosítása megkerülhetetlen feladat. Orbán Balázs műve, szemléletében ezeknek az égető kihívásoknak teljes mértékben eleget tesz, elemzéseiben és tudományos eredményeiben számos újdonságot közvetít az Olvasók számára.

Elméleti bevezető

Az európai kultúra megszületésének – a görög kultúráról van szó – első pillanatától léteznek ún. világmagyarázó elvek. Ezek az élő és az élettelen világ keletkezésére, működésére keresnek és adnak magyarázatot. Ilyen világmagyarázó elv az idealizmus és a materializmus. A modern világ megjelenéséig mindkét elvrendszer jelentős átalakuláson ment keresztül. Ebben nagy szerepet játszott az egymás ellen vívott harc.

A 19. században megjelenő marxizmus, majd a század végén és a 20. század elején azt kiegészítő leninizmus már szintetizáló jelleggel és a kizárólagosság romboló igényével zárt ki és utasított el minden más világmagyarázó elvet. A marxizmus–leninizmus igényt formált a társadalmi, gazdasági, politikai élet gyakorlatának átformálására, azaz elvi alapvetéseinek a valóságban való kipróbálására is. A nagy kísérlet több mint fél évszázadig tartott. A falanszter-rendszer megvalósulása a Szovjetunióban öltött testet és a második világháború után teljesedett ki óriás világrendszerré.

A második világháború után a szovjetrendszer mellett másik alternatívaként kínálkozott a mindent megnyerő győztes, az USA modellje. A két paradigmát nevezhetjük „*Pax Americana*”-nak és „*Pax Sovietica*”-nak, hiszen mindkettő a világégés utáni rendezés sajátos alternatíváját kínálta, egymással ütközve.

A Pax Americana volt az idősebb, hiszen gyökereiben visszanyúlt a legrégebbi világmagyarázó elvrendszerhez – a görög filozófiához –, egyesítve annak két nagy ágát, az idealizmust és a materializmust. A modern világ megszületését jelentő nyugat-európai változások – az angol és a francia polgári forradalom – döntő szerepet játszottak abban, hogy a Pax Americana alapját jelentő liberalizmus kialakuljon. A Pax Sovietica alapját jelentő marxizmus is visszavezethető a nyugat-európai civilizáció filozófiai gyökereihez, de kelet-európai szemlélettel való kereszteződése torz történelmi, társadalmi hibridet hozott létre. A Pax Americana és a Pax Sovietica harca globális méretű volt, újszerű és szokatlan az emberiség történetében. A kétpólusú világ ekkor alakult ki. A legendás év, 1989 döntő fordulatot hozott a két paradigmarendszer küzdelmében. A Szovjetunió és az általa birtokolt blokk összeomlott. A Pax Americana végső győztesnek látszott. Felborult a világtársadalom sajátos erőegyensúlya. A ritka történelmi pillanat ihlette az amerikai külügyminisztérium ifjú munkatársát, Francis Fukuyamát *A történelem vége?* című mindössze néhány oldalas tanulmányának közreadására. Egy csapásra világhírűvé lett. Fukuyama hamarosan kilépett az állami szolgálatból, a Rand Corporationnek, vagyis az Egyesült Államok egyik „agytrösztjének” kutatója lett, és sokmillió dolláros szerződést kötött egy könyv megírására (*A történelem vége és az utolsó ember*; Budapest: Európa, 1994), amelyben részletesen kifejti a liberális demokrácia végső győzelmének elméletét. Fukuyama filozófiailag alaposan végiggondolt elemzés alapján jutott el a következtetéshez, miszerint a liberális demokrácia „az emberiség ideológiai végpontja”, „a kormányzás végső formája”, s mint ilyen „az egyetemes történelem vége lehet.” Az eredeti tanulmány címének végére tett kérdőjel igazolja, hogy Fukuyama is érezte álláspontjának abszurditását. Megfelekezett a világegyetem és benne a társadalom alapvető törvényéről, a dinamikus egyensúlyról, amelynek alapja az ellentmondások dialektikája. Később korrekcióra kényszerült, s az al-Kaida 2001. szeptember 11-i támadása óta folytatott amerikai külpolitika újabb nagylélegzetű mű megírására készítette, melynek címe *Amerika válaszáton* (Budapest: Századvég, 2006). A könyv fülszövegében így nyilatkozik: „Minthogy hosszú ideje neokonzervatívnak tartom magam, úgy gondoltam, azonos világnézetet vallok sok más neokonzervatívval, köztük azon barátaimmal és ismerőseimmel, akik George W. Bush adminisztrációjában teljesítettek szolgálatot. Arra a következtetésre jutottam azonban, hogy a neokonzervativizmus politikai szimbólumként és gondolatkörként egyaránt olyasvalamivé fejlődött, amit nem tudok többé támogatni.” (i. m.). Ennek a gondolatnak a jegyében született korábbi könyve: *A nagy szétbomlás* (Budapest: Európa, 2000). Munkájának címe is jelzi, hogy a modern világ válságának következménye, a nagy szétbomlás, a társadalom erkölcsi, anyagi alapjainak megingása. Fukuyama számos tudományterület – közgazdaságtan, evolúcióbiológia, jog, erkölcsfilozófia – legújabb kutatási területeit felhasználva számvetést készített, és kereste a kiutat a válságból. A Szovjetunió összeomlását és a 2001. szeptember 11-jei eseményt követően a világpolitika, a világgazdaság nagy változásaira nincs világmagyarázó elv annak ellenére, hogy ma is tart a vita a globális politika szakértői között a globalizációt kísérő válságjelenségekkel kapcsolatban. Orbán Balázs művének a 29. oldaltól a 61. oldalig tartó részében kiváló alapot teremt a vizsgálat további logikai egységeinek. A mély történetfilozófiai megalapozottság, a világtörténelmi trendek magabiztos beazonosítása, a modern tudományos paradigmarendszer használata kiváló elméleti keretbe foglalja az elemzést.

Geopolitikai távlatok

Zbigniew Brzezinski észak-amerikai geopolitikus szerint az Egyesült Államok számára fő geopolitikai tét Eurázsia. Az általa felvetett kérdések a globális világ alapvető politikai gondja is:

1. Milyen Európa kívánatos az Egyesült Államok számára?
2. Milyen Oroszország felel meg Amerika érdekeinek?
3. Milyen távolkeleti szerep vállalására célszerű Kínát bátorítani? Ez milyen következményekkel járhat az Egyesült Államok és Japán számára?
4. Milyen új eurázsiai szövetségek kínálnak az USA számára?
5. Milyen Európát akar Washington? Partnere legyen-e? Washington megossza-e közel-keleti vezető szerepét Európával?
6. Az Egyesült Államok számára fontos az európai egység. Ezen belül az is melyik ország vezesse az egyesült Európát?
7. Az Egyesült Államoknak esetleg azt is el kell döntenie, hogyan birkózik meg a regionális szövetségekkel, amelyek ki akarják őt szorítani Euráziából.

Esélylatolgatás

A nagy robbanás – a Szovjetunió vezette blokk szétesése – után a megváltozott világ helyzete több globális jellegű kérdést vet fel:

1. A megszokott, a dinamikus egyensúlyra alapozó világrend helyett, milyen új világrend születik, a polarizálódás folyamata milyen lesz?
2. Hogyan alakulnak a geopolitikai súlyvonalak, hová helyeződnek át a geopolitikai súlypontok? Milyen szempontok határozzák meg ezek alakulását?
3. A nagyhatalmi mozgások milyen jellegűek lesznek?
4. A Nyugat civilizációja meg tudja-e őrizni jelenlegi helyét az átalakuló világrendben, vagy véglegesen lehanyaglik?

A négy nagy kérdésre csak több összetevő – demográfiai viszonyok, gazdasági helyzet, a politikát befolyásoló tényezők – alapján lehet megrajzolni az átalakulásban levő világállapot fő jellemzőit.

Civilizációk küzdelme

A számok egyértelműen azt igazolják, hogy a világ gazdaság súlypontja, ezzel együtt a geopolitika súlypontja is eltolódott a Csendes-óceán térségébe.

A Pax Americanában hiper-hatalomnak látszó USA számára is igaz a történelmi tapasztalat, új feltörekvő világhatalmak felemelkedésére, a régi hatalmak hanyatlására mindig számítani kell. A hosszú távú előrejelzések egyik része ötpólusú világról szól: USA, Japán, Nyugat-Európa, Kína, Oroszország. Olyan előrejelzések is vannak, miszerint 2050-re a világ leghatalmasabb, legbefolyásosabb állama már ázsiai hatalom lesz, mégpedig Kína, mely Japánt is megelőzi, s a Szovjetunió összeomlása után az USA is hanyatlani fog. A kínai érdekszféra növekedése érdek-összeütközésekhez vezethet. Ezek közül a legfontosabbak: Kína–Japán; Kína–USA; Kína–Oroszország; Kína–India; Kína–muzulmán országok.

A további kérdés az, milyen hatalmi érdek-koalíciók alakulhatnak ki a jövőben ezekből az ellentétekből, hogyan lesz ebben érdekelve Európa?

A jelenlegi helyzet szerint az ötpólusú világ jövőképe sem igazán reális. A hatalmi erőviszonyok változásai a globális események miatt oly gyorsak, hogy kiszámítani igazán nem lehet őket. Samuel P. Huntington *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása* című munkája (Budapest: Európa, 1998) adja a legteljesebb választ a hatalmi erőviszonyok átalakulására. Ő is számol Kínával, mint civilizációs mag-állammal, de a Brzezinski-féle sakktáblán megjelenő „fekete ló”, az iszlám civilizáció szerepével is. Ez a „fekete ló” nem úgy viselkedik, mint az eddig ismert nagyhatalmak. Nincs mag-állama, melynek érdekirányai meghatározhatóak. Több államból áll, amelyek közül nehezen megíósolható, melyik válik mag-állammá. Kooperáció, koalíció, amely stabilizálná a hatalmi viszonyokat, s ezáltal kiszámíthatóvá tenné, a plazmaállapot miatt nem lehetséges. A „világbirodalmak”, a globális hatalmak – USA, Oroszország, Kína, EU – pillanatnyi érdekeik alapján döntenek. Az iszlám kiszámíthatatlanságának fontos eleme, hogy az iszlám civilizáció döntő összetevője a vallás lett. A vallás hatalmi megnyilatkozásait az európai vallásháborúkból már ismerjük. Az iszlám is gyorsan változtatja arculatát, alkalmazkodó képessége rendkívüli. Érdekes alaposabban megvizsgálni természetét, hogy a jövő kiszámíthatóbbá váljon. Huntington civilizációs modelljének egyik lényeges eleme a civilizációs törésvonalak feltételezése. Ezek a civilizációk találkozásánál alakulnak ki.

A civilizációközi konfliktusok kétféle formában jelentkezhetnek. Helyi vagy mikro szinten a törésvonal-konfliktusok különböző civilizációkat képviselő szomszédos országok, egyazon országban élő különböző civilizációs csoportok, valamint olyan népcsoportok között jönnek létre, amelyek utódállamaikat a régiak romjain akarják létrehozni (pl.: a volt Jugoszláviában). A törésvonal-konfliktusok általában a muzulmán és a nem muzulmán csoportok között a leggyakoribbak. Globális vagy makroszinten a nagyhatalmi konfliktusok az eltérő civilizációk vezető hatalmai között jönnek létre. E konfliktusok alaptételei a nemzetközi politika klasszikus kérdései:

1. A globális fejlődésbe való beleszólás, valamint a globális nemzetközi szervezetek – ENSZ, Világbank – lépéseire gyakorolt relatív befolyás.
2. Relatív katonai hatalom, amely az atomsorompó-egyezmény, a fegyverkezés ellenőrzése körüli vitákban valósul meg.
3. Gazdasági hatalom és jólét problémái, melyek a kereskedelem, befektetések és más tárgykörökről zajló vitákban jutnak kifejezésre.
4. Egy adott civilizációt képviselő állam egy másik civilizációban élő kisebbségét akarja megvédeni.
5. Egy állam a másik civilizációban szeretné érvényre juttatni az általa értéknek vélt kultúrát.
6. Területi konfliktusok.

A nagyhatalmak igyekeznek a kedvező feltételeket kihasználni a lokális háborúkkal. Ezek a helyi csoportok közti törésvonal-konfliktusok eskalációjakor keletkezhetnek. A hatalmi egyensúly megbomlása is nagyhatalmi háborúhoz vezethet.

A civilizációk, valamint a civilizációk központi hatalmai között fennálló kapcsolatok bonyolultak, gyakran ellentmondásosak és változékonyak. Az egyes civilizációkon belül az országok zöme a központi hatalom nyomdokain haladva alakítja ki a más országokhoz, civilizációkhoz fűződő kapcsolatát. Különböző civilizációkat képviselő országok között is létrejöhet együttműködés, mégpedig a közös érdek miatt. Konfliktusok pedig civilizációkon belül is előfordulhatnak, különösen az iszlámban.

Az Ázsiában, különösen a Kelet-Ázsiában végbemenő gazdasági változások a 20. század második felének és a 21. század elejének egyik legjelentősebb fejlődését eredményezték és eredményezik. Kialakult az a politikai elképzelés, hogy Kelet-Ázsia és a csendes-óceáni térség összekapcsolódása, a hatalmas méretű kereskedelmi hálózatok létrejötte a nemzetek közötti béke és harmónia forrása lehet. Ez tévhitnek bizonyult, mert:

- a gazdasági fejlődés révén az ázsiai államok hadiipara is fellendült;
- a gazdasági fejlődés kielezi az ázsiai hatalmak és a Nyugat – elsősorban az USA – közt fennálló konfliktust.

Ázsia legnagyobb gazdasági hatalmának fejlődése a kínai befolyás megerősödéséhez vezet a térségben. Kína megpróbálja visszaállítani hegemoniáját Kelet-Ázsiában. A régió országai arra kényszerülnek, hogy az alkalmazkodást válasszák és behódoljanak, vagy pedig az egyensúly keresés jegyében megpróbálják megfékezni a kínai befolyást.

Huntington a civilizációk közti viszony kérdésében feltételezi, hogy Afrika és Latin-Amerika nem tud kilépni a Nyugat árnyékából. A csendes-óceáni térségben Japán hosszú és kínos győtrődés után valószínűleg elpártol az USA-tól, és Kína felé orientálódik. A japán-orosz kapcsolatokat továbbra is területi viták (Kurili-szigetek, Szahalin) terhelik. Egy orosz–kínai szövetség alapvetően megváltoztatná az eurázsiai egyensúlyt és felébresztené mindazokat az aggodalmakat, amelyeket az 1950-es években a kínai–szovjet kapcsolat váltott ki. Oroszországnak és a Nyugatnak újra kell definiálnia két hatalom közti egyensúlyt, s az alapvető egyenlőség elismerése mellett egymás befolyási övezeteit is tiszteletben kell tartani, ezt Koszovó és a NATO kérdései szemléletesen reprezentálják.

A nyolcvanas években a muzulmán országok katonai arányszámai (vagyis az ezer főre eső katonák száma) és katonai ráfordítások indexei (az országvagyonhoz igazított katonai arányszámok) jóval magasabbak voltak, mint a keresztény országokban. Ez ki-domborítja a muzulmán országok egy részének militarista jellegét. Meg kell jegyezni, hogy a határvonal-háborúk mellett a háború új formája is megszületett, nevezzük „mély-háborúnak”, mely a megtámadott ország belsejében terrorcselekmények formájában civil lakosságok ellen irányul. A Hezbollah és a Hamász terroristáinak véres robbantásai jelzik az iszlám újjászületésének nevezett vallási reneszánsz világbékét fenyegető folyamatát. Az okok sokrétűek: gazdaságiak, politikaiak, civilizációs (vallási kulturális), szociálisak, demográfiaiak (a fiatal korosztály nagy száma). A veszélyeztetett országok: USA, Spanyolország, Franciaország, Németország, tehát a nyugati civilizáció mag-országai. A bonyolult hatalmi játék a nagyhatalmak játékterét is kiszélesíti, ezáltal az erőviszonyokat kiszámíthatatlanná teszi.

Huntington versus Brzezinski

Ha az időszámításban századfordulóhoz vagy ezredfordulóhoz közeledünk, az emberiség figyelme a jövő felé fordul. Ebben szerepe van a miszticizmusnak, az egészséges kíváncsiságnak és az előrelátó gondolkodásnak egyaránt. Felerősödik az érdeklődés akkor is, ha olyan fordulat történik, amire a politikusok nem számíthattak. Ilyen váratlan nagyarányú változás volt a Szovjetunió falanszter rendszerének összeomlása. A geopolitikai térképen a Balti-tengertől a Fekete-tengerig húzódó törésvonal mentén, amelyet a geológiából átvett szakkifejezéssel politikai tűzvonallnak is nevezhetünk, a nepáli föld-

rengéshez hasonló változásnak volt az emberiség átélője 1991-ben. Ilyen esetben a történelembölcselettel foglalkozó gondolkodók egy részében is felvetődik a hogyan tovább kérdése.

Francis Fukuyama *A történelem vége és az utolsó ember* című monográfiájában, Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világrend átalakulása*, valamint Zbigniew Brzezinski: *Stratégiai vízió. Amerika és a globális hatalom válsága* című munkájában (Budapest: Antall József tudásközpont, 2013) keres választ a kérdésre. Mindegyik történetfilozófus hasonló aspektusból, a globalizáció szempontjából foglalkozik a közös témával. Fukuyama és Brzezinski munkájának címéből hasonló gondolkodásmód vehető ki. Mindketten utópisztikusan bölcselekszenek. A történelmi utópia műfajként és szempontként hosszú előzményekre tekint vissza. Fukuyama munkájának alapkérdésére, amely az amerikai társadalmi és gazdasági modell világméretű győzelmét hirdeti, mint utópikus jövőt, a történelem már megadta a választ. A Kelet-Közép-Európában kitört ukrainai válság igazolja, hogy a „kor folyam...”, amely halad a maga útján megállítani nem lehet.

Brzezinski monográfiájának címe a vízió szóval jelzi, hogy egyéni meglátásról van szó, amelynek megvalósulása esetleges. Az alcím, *Amerika és a globális hatalom válsága*, már realitásra utal. Ennyiben rokon Huntington gondolkodásmódjával. Kettőjük logikájának hasonlósága újabb szempontot vet fel. A kérdés az, hogy kettőjük közül kinek az álláspontja rokonszenvesebb? Ez nem értékítéleti szempont, csupán az optimizmus szempontjából való megítélést jelenti. Brzezinski is vállalja a történelem alapvető jellemzőinek, a kontinuitásnak a szempontját, Huntington azonban a diszkontinuitást hangsúlyozza, amely szerint a civilizációk összecsapása azt jelenti, hogy „távlati jövőnk talán valóban nem a felvilágosodás és a racionalizmus fogja meghatározni, nem a nyugati értékek elterjedése, hanem az ösztönök és a lokális értékek (és előítéletek) köre szerveződő törzsi lét. Meglehet nem a szabadság, egyenlőség és a szolidaritás hármasa lesz az az alapérték, amely meghatározza az együttélés mikéntjét, hanem a különböző kultúrák, civilizációk egymással jobbára összeegyezhetlen értékeinek állandó, esetleg ideig-óráig békés mederbe terelhető, de mindig kiújulással fenyegető konfliktusai” (Huntington 1998, fűlszöveg).

Brzezinski amerikai lengyelként az USA és Európa geopolitikai helyzetéből ítéli meg a világot, számol a történelmi lehetőségekkel, távlatokkal. Huntingtonnal ellentétben a Pax Americana paradigmarendszerének alap gondolata foglalkoztatja a szerzőt. Ez nem hatalmi aspektus. Néhány alapvető következetesen vesz figyelembe. Ezek közül a legfontosabbak a kompromisszum készség, a türelem, az ideológiamentesség. Politikai nézetrendszere a politológia relativitás elméletének is tekinthető. A Pax Americana a világbékével egyenlő. Ezt jelzi a vízió kifejezés is a monográfia címében.

Geopolitikai álláspontja abban a logikai módszerben érvényesül, hogy az USA helyzetéből kiindulva számba veszi azokat a hatalmi erőpontokat, amelyekből kiindulva fel lehet építeni a világbéke stabil geopolitikai hálózatszerkezetét. E hálózatszerkezetnek több centruma van. A fő kiindulási pontot jelentő központ az USA. Pozícióját Fukuyamával ellentétes szemléletmóddal teszi mérlegre. Míg Fukuyama szerint az USA képes hálózati társadalompolitikai modelljét a világra rákényszeríteni, addig Brzezinski a hanyatlással is számol. A fukuyamai egypólusú világ multipolárisává válik Brzezinski paradigmarendszerében. Így lehet logikailag felépíteni a geopolitikai szempontból elfogadható reális szemléleten alapuló világhálózatot.

A Brzezinski által felvetett kérdések fontosságát jelzi, hogy Jimmy Carter, az Egyesült Államok 39. elnöke is, több más neves személyiség – Richard Lugar szenátor, Joseph

S. Nye Jr., a Harvard Egyetem professzora – mellett, a monográfiát nagyszerű alkotásként minősíti. A szerkesztés alapelve, hogy Brzezinski a mű egyes részeinek és fejezeteinek címében hangsúlyozottan kiemeli azokat a szempontokat, amelyeket fontosnak tart. Az első rész címe („A visszaszoruló Nyugat”) jelzi, hogy az USA globális hatalma, főleg gazdasági ereje világviszonylatban csökken. A világ GDP-jének 1945-ben közel ötven százalékat még magáénak tudhatta. Jelenlegi állapotban a harminc százalékot egyetlen hatalom sem éri el. Hosszú ideje a Nyugat politikai dominanciája csökken, dacára az USA hidegháborús győzelmének. Ezt a hatalmi tendenciát az EU sokak által kétségbe vont globális hatalommá válása fokozhatja. Az első fejezet címe „A globális hatalom kialakulása.” Ez friss történelmi geopolitikai fogalom. A köztudatban a történelmi szinonimája a birodalom kifejezés, amely az idő függvényében relatív tartalmúvá vált. A globalizáció modern fogalmának legszemléletesebb megnyilvánulása a nemzetközi szervezetek terebélyesedő hálózata. Ilyen a banki tőzsdehálózat, az ENSZ a maga világot behálózó rendszerével, a gazdag nyugati országok exkluzív klubja, a G-8-ak, valamint a világ leggazdagabb országainak csoportja, a G-20-ak. A globalizáció rugalmas fogalom. Ezt dokumentálja a következő fejezet címe: „Ázsia felemelkedése és a globális hatalom szóródása.” Szemléletes megjelenése ennek, hogy a világ gazdasági teljesítménye elsősorban Japán valamint Kína, Dél-Korea, Tajvan részvételével megalakult a Délkelet-ázsiai Nemzetek Szövetsége (ASEAN), valamint Indonézia, India fejlődése miatt nőtt.

A világhatalmi erőegyensúly szempontjából a szerző az Európai Uniót is mérlegre teszi. Véleménye szerint az EU a hidegháború után nem vált politikai egységgé. A gazdasági egységet Anglia kérdőjelezi meg jelenleg az euró világpénz szerepének kétségbe vonásával. Oroszországot ugyan gáz és olaj készlete, a nukleáris ereje miatt a geopolitikai élbolyhoz kell sorolni, de gazdasági, politikai gyengesége okán világpolitikai befolyása kétséges. India külső és belső lehetősége miatt nem számítható jelenleg nagyhatalomnak. Japán politikai, gazdasági súlyát nem akarja politikai hatalommá transzponálni. Brzezinski ezen gondolatai relatívak és megfontolandók.

A XX–XXI. század az információ gyors áramlásának időszaka. Az elektronikus médiahálózat globális méretűvé válása a fő oka ennek. A globális politikai tájékozottság következménye, hogy a világ népei öntudatra ébredtek. A vizuális kommunikáció világhálózatai – televízió, internet, mobiltelefon- hozzájárultak a geopolitikai hatalom polarizálásához. A multipolárisrá váló világ Brzezinski megítélése szerint cseppfolyós állapot, tartós egyensúlytalanság forrása. Emiatt kialakítani kell olyan hatalom politikai centrumokat, amelyekből a kiinduló erővektorok mentén meg lehet azokat a horizontális és vertikális hatalmi erőhálózatokat teremteni, amelyek biztosítják a világbéke alapvető feltételeit.

Orbán Balázs könyvében, a legjelentősebb geopolitikai iskoláknak a 62. oldaltól 110. oldalig terjedő ismertetése során megtörténik a jelenlegi világpolitikai dilemmák, alternatívák analízisa, beágyazva a modern nagyhatalmi kapcsolatrendszer alternatíváinak elemzésébe. Ez a szerkezeti megoldás különösen szerencsés, így az olvasó koncentrált ismeretanyagot kap, megismerve a nagyhatalmi blokkosodás okait és kockázatait.

A hálózatosodás jelentősége

A könyv komplex teljesen új megközelítés szerint elemzi a 21. század geopolitikai hálózatait. A szerző párhuzamot vonnak a globalizáció folyamata és a geopolitikai dimenziók és hálózatok evolúciója között, eddig ismeretlen vagy kevesek által ismert tudományos modellek bemutatásával. A 21. század komplex geopolitikai játszmák rendszere,

Orbán Balázs a nagyhatalmak szerepére, Magyarország és a kelet-közép-európai régió geopolitikai helyzetére, és a „gyulladásponatok” geopolitikájára helyezi a fő hangsúlyt. A mű célja a történelem hajtóerejét jelentő geopolitikai hálózatok meghatározása, forgatókönyvek felállítása Magyarországra, az Európai Unióra és a világ egészére nézve, összekapcsolva lokális, regionális és globális aspektusokat és hálózatokat. Az elemzés olyan aktuális problémákat és kihívásokat ragad meg, melyek szorosan kapcsolódnak a globalizáció folyamatához, ideértve a nemzetközi terrorizmust, a migrációs válságot, objektív módon analizálva a pandémia utáni gazdaságpolitikai trendeket. Az eurázsiai és a közel-keleti sakktábla a mű központi elemei, felvázolva a csomópontok és kapcsolatok rendszerét, meghatározva a centrumban elhelyezkedő játékosokat és összeköttetés-rendszerüket. A nemzetközi kapcsolatrendszer a legfrissebb elérhető adatok alapján került elemzésre, összekapcsolva a komplex hálózati interdependencia elméletét a tömbösödés geopolitikájával, vizsgálva e kapcsolatok politikai, gazdasági, kulturális hatás-mechanizmusait. Kelet-Közép-Európa geopolitikai helyzetének elemzését az aszimmetrikus interdependencia elméletének ötvözésével készítette el. A globalizáció a világ hálózatosodásának folyamata. Bár az államok közötti „klasszikus” háború kitörésének valószínűségét a fokozatosan kialakult gazdasági interdependenciák rendszere kissé csökkenti, a hatalmi játszmák jelenleg is folytatódnak. A geopolitika tudománya lépést tart a globalizáció felgyorsult folyamatával, a technológiai fejlődéssel, bővítve az elemzési kereteket. A háromdimenziós geopolitikai tér (szárazföld, tenger-óceán, légtér) átalakult, öt dimenzióban gondolkodunk, mely a cyberteret és az űrteret is magában foglalja. A kölcsönös függési rendszerek hálózati-geopolitikai elemzése új megközelítés alapján vizsgálja. A geopolitikai helyzet ebben az esetben az interdependencia forrása, de hasonlóképp lehet aszimmetrikus interdependencia és dependencia forrása is. A kelet-közép európai országok esetében az utóbbiról beszélhetünk. A következő, szociális hálók elemzésén (SNA – *Social Network Analysis*) alapuló modell alapján látható, hogy térségünkben továbbra is a központi játékos Oroszország. Orbán Balázs a hálózati konnektivitás és reziliencia fogalomrendszere köré építi fel a könyv központi mondanivalóját, így egy komplex világrendszer kialakulásának és evolúciójának briliáns rendszerelméleti magyarázatát adja.

A jelenlegi helyzet és a fenyegető jövő

A NATO katonai szövetség, amelynek vezető hatalma az USA, tagjai a nyugat-európai nagy államok és a kisebb kelet-közép-európai államok, amelyek egyúttal az EU tagjai is. A nagy geopolitikai összefüggéseket tekintve azt lehet mondani, hogy az Egyesült Államok előretolt bástyáiként (vagy kinyújtott karjaiként) funkcionálnak politikailag. Ebben a szemléletes geopolitikai összefüggésben lehet elemezni Oroszország és az USA viszonyát. A két nagy állam napjainkban tapasztalható politikai versenyfutása és az EU viszonylagos részvétele ebben a folyamatban – Ukrajna üllő és kalapács között sínylődik –: erre a modellre azt lehet mondani, hogy az EU is a nagyhatalmak satujának szorításába került. A fő kérdés az, hogy ebből a helyzetből az iszlám dzsihádd terrorját is megszenvedő EU hogyan tud szabadulni. Nem szabad megfélemlkezni az illegális migráció nyomásáról sem. A felvázolt geopolitikai helyzet és modellek alapján megállapítható, hogy megújul a világ. A kérdés csupán az, hogy ebből a sok fájdalommal járó vajúdnásból mi fog megszületni: káosz, entrópia vagy rendezettség? Az általános globális kérdések közül a kelet-közép-európai régió helyzete számunkra az egyik legfontosabb, ha a megoldandó problémákat rangsoroljuk. A második világháborúban legtöbbet

szenvedett Európa és Oroszország sorsa figyelmeztető. Egy újabb véres összetűzés Oroszország és a NATO között beláthatatlan pusztuláshoz vezetne még akkor is, ha a nukleáris háború veszélyét nem is vesszük számításba.

Magyarország helye az átalakuló világban

A rendszerváltoztató elit Magyarországon is a nyugati modelleket – USA, Nyugat-Európa – tekintette mintának. Az USA sokáig volt a kelet-közép-európai népek számára a *non plus ultra*. Ehhez a marxizmus és leninizmus is hozzájárult a „versengő társadalmak” elmélettel. A szovjet blokk összeomlása végül eldöntötte a kemény harcot. A Nyugat azonban a győzelmet, Kelet-Közép-Európa pedig az édenbe való bejutás lehetőségét nem tudta kellően feldolgozni és kihasználni. Fukuyama már a történelem végéről példálózott. Részben marxista gondolat ez is, hiszen a folytonos, spirális körökben egyre magasabb fokra jutó társadalmi fejlődés Marx és Lenin kedvenc teóriája. Az „imperializmus a kapitalizmus legfelsőbb foka” – sugallat innen származik, hasonló a „kommunizmus a szocializmus legfelsőbb foka” gondolat is. A rendszerváltoztatás modelljének megvalósításához felhasznált neoliberais forradalom alapján elvont marxi utat követte nagy vonalakban. Plagizálni azonban veszélyes, pláne a történelem társadalmi rendszert alapvetően átformáló időszakában.

Az újraelosztás rendszere nem működött úgy, ahogy kellett volna. Minden kormány adott valami újszerűt, ahogy pillanatnyi érdekei kívánták. A neoliberális gazdaságpolitika az édent letarolta, csupán az a kérdés, ki tudott többet szakítani a birtoklás almafájáról. A kívül rekedtek a kerítésen kukucskálva, esetleg azt átszakítva be-bejárnak a kertbe lopni. Működött a törvény, a bíróság, de kérdés, hogyan. Az édenkert ma is nyitva áll, nem merjük becsukni a kaput. Arról a politikusok, a közgazdászok is megfeledkeztek, hogy a forradalom klasszikus példája, a francia polgári forradalom sem néhány évig tartott, társadalmi válságokkal elhúzódott 1848-ig. Megfeledeztünk saját példánkról: 1848-at is felülről, a kiegyezéssel fejeztük be. Arról pedig a rendszerváltoztató elit neoliberális része egészen megfeledkezett, hogy ha az elit nem fogja vissza önmagát, és ő is elvesz, abból semmi jó nem származik. Ha az eliten belüli meghasonlásból következik az egymásra mutogatás, a békés kompromisszum helyett elmélyülnek a társadalmi törésvonalak. A neoliberális állam így vált diszfunkcióssá. Gyengeségeinek bizonyítékáról már volt szó. A feszültség fenntartása a hatalomból kiszorult jelenlegi ellenzék érdeke. Titkos jelszavá vált: „A hatalom szabaddá tesz” Félelmetes parafrázisa az egykor milliókat ölő francia forradalmi változatnak. A kérdés csupán az, ki legyen a politikai és gazdasági hatalom birtokosa. A választ megadni nem könnyű. Csak az legyen, aki toleráns. Ne legyen szélsőség. A „jobbra át” vagy „balra át” helyett a „középre nézz” legyen a vezényszó. Ki legyen középen? Csak az lehet, aki a záróvonalon csak úgy tud végig menni, hogy nem tántorítható meg, nem kábult el a hatalom mámorától.

Kiinduló kérdésemre: „Forradalom volt-e a rendszerváltás?” – a válasz egyszerre mesészerű és a valósággal számoló. Egyszer volt, hol nem volt egy forradalom, de folytatása ne legyen. Kerüljük el a jelenben és a jövőben!

A történelem logikusabb, mint az ideológusok. A történelemnek tehát nincs vége. Folyama más terepen tör utat magának Kelet-Közép-Európában, mint Nyugaton. Ha analógiás alapú modell-kísérletre vállalkozunk, melyre a magyar elit hajlandó volt nyugati befolyásra, akkor figyelembe kellett volna venni a helyi viszonyokat, értékrendet. Már az átalakulás kezdetén kitapintható, hogy a privatizáció kérdését nem kellő körültekintéssel kezelte a rendszerváltó elit. Mind az ellenzék mind a kormányt képviselő erő

óvatos volt, tudták meddig lehet elmenni. A neoliberálisizmus találkozott a reformkommunizmussal, kettőjük vitájából az előbbi volt határozottabb. Ezt jelezte a spontán privatizáció. Az elitek számára az volt fontos, hogy közülük senki se maradjon ki, de a tömegekről megfeledeztek. A forradalom nemcsak a tulajdonviszonyokat változtatja meg gyökeresen, hanem az újraelosztást is. A tömegek ezt várták a legjobban. Így sodródott a peremre szoruló – a munkanélküliek, a szociálisan lemaradtak – várakozásait is beváltva az állam a redistribúció olyan kényszerébe, amely a nyugati szociális modellnek is megfelelt. A változó gazdasági feltételek a közgazdászok számára olyan többismeretlenes egyenletrendszerrel jelentettek, amelyet nem tudtak megoldani. A nyugati modell csődöt mondott. A történelem folyama, amely politikává válik a jelenben, gyors sodrású, időnként árad, majd elapad. Arról nem szabad megfeledezni, hogy a forradalmi jellegű változásokból kimaradt a diktatórikus szakasz. A radikális baloldali ellenzék a „hatalom szabadabbá tesz” és a „hatalom minden előtt” titkos jelszavával anarchisztikus állapotok megteremtésére törekszik, mely véleménye szerint forradalmi helyzetet teremt. A szabadság a polgári demokrácia alapvető jellemzője, amelytől a polgárt, a nemzetet senkinek nincs joga megfosztani.

Orbán Balázs munkája alapmű, iránytű mindenki számára. A könyv a felsőoktatásban szemléletformáló hatású lehet. Mondanivalója, kiváló stílusa arra predesztinálja, hogy számos kurzus szakirodalmi jegyzékbe felvehető. Elolvasása, átgondolása javasolható mindenki számára, aki a jelen eseményeit nem csak szemlélni szándékozik, hanem tetteivel hozzájárulni igyekszik a stabil, kiszámítható jövődökhöz.

*Bertalan Péter**

* Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Történettudományi Intézet; VERITAS Történetkutató Intézet és Levéltár, 1945 utáni Kutatócsoport
Email: bertalan.peter.tamas@kre.hu; ORCID: [0000-0002-3736-2334](https://orcid.org/0000-0002-3736-2334)